

Г. О. КУЗНЕЦОВ

Дослідження пам'яток раннього залізного віку на Чернігівщині

30 березня 1974 р. відбулася нарада — семінар членів секції археологічних пам'яток при правлінні Чернігівської обласної організації Товариства охорони пам'ятників історії та культури. Проведена нарада сприяла значному поліпшенню діяльності краєзнавців Чернігівщини в справі охорони і вивчення археологічних пам'яток. Зокрема, експедиція під керівництвом О. В. Шекуна обстежила ряд об'єктів у Семенівському районі, а також відкрила кілька нових поселень епохи бронзи і Київської Русі.

Цікаві наслідки дала експедиція в Чернігівському районі, яка працювала під керівництвом автора. Під час обстеження великого курганного могильника в с. Хмельниця, яке проводилось членами секції з метою збирання матеріалів для «Довідника археологічних пам'яток України», були зафіксовані раніше невідомі поселення раннього залізного віку, пізньозарубинецької культури та часу Київської Русі.

Вказане село, що розташовується в межиріччі Білоуса і Стрижня, як свідчать результати розвідки, було досить густо заселене на рубежі першої та другої половини I тисячоліття н. е. та в епоху Київської Русі. Очевидно, цьому сприяли географічні та природні умови. Повноводні на той час ріки Білоус і Стрижень та їх численні притоки були зручними шляхами сполучення і торгівлі, а незвичайно родючі для Полісся України ґрунти зумовили розвиток землеробства.

Сліди поселень виявлено на берегах високих річок і струмків, які стікали до згаданих вище рік по похилій місцевості. Як правило, поселення розташовані на висоті 1—3 м від рівня сучасних водоймищ, проте є окремі пам'ятки, виявлені значно вище. Наприклад, одна з них — під назвою Селище, що належить до епохи Київської Русі, розміщується на висоті 11,5 м від рівня струмка Хмельниця.

Поселення, за рідким винятком, орієнтовані із сходу на захід і відрізняються розмірами. Іноді їх площа зовсім невелика, наприклад таких, як Юрковщина II (2100 м²) та Ланок II (5000 м²). Переважають, однак, середні та великі. Зачистка стінок траншей і розрізів на місцях проведення будівельних робіт показує, що товщина культурного шару іноді сягає до 0,8—1,0 м.

Під час розвідки у середній течії р. Білоус (рис. 1) виявлено поселення скіфського періоду, розташоване в північно-західній околиці с. Юр'ївки, на високому правому корінному березі над крутим схилом заболоченої заплави. Найвища точка над заплавою — 10,5 м. Поселення мало Г-подібну в плані форму.

Смуга, де траплявся підйомний матеріал, довжиною 240 м та шириною 30 м, від берега повертає вздовж городів села на південний схід майже під прямим кутом і продовжується на відстані 220 м, поступово розширюючись до 100 м.

Кераміка, знайдена на території поселення, світло-рожевого, майже жовтого кольору, підлощена, з великими домішками зерен кварциту. Є також нечисленні фрагменти посуду часів Київської Русі (рис. 2, 3).

На берегах річок Руда (притока Білоуса) і Стрижень виявлено ще три поселення скіфського періоду (в урочищі Три берези, Валки I та Валки II). Як показала розвідка, в межиріччі Білоуса і Стрижня, були також пам'ятки пізньозарубинецької культури.

На відстані 200 м на північний захід від підсобного господарства Чернігівського тресту громадського харчування, на розораному полі поблизу пересохлого водоймища знайдено багато фрагментів грубої неорнаментованої товстостінної кераміки. Поверхня її червоно-бурого кольору, зі слідами горизонтального згладжування травою на тулубі і заглибленнями від пальців на придонній частині стінок. Тісто низької якості з рослинними і мінеральними домішками. Випал нерівномірний. Товщина стінок — від 0,8 до 1,5 см. Віття прямі, потовщені вгорі і злегка відігнуті назовні. Кераміка цього типу трапляється на площі 250×150 м. Вона нагадує керамічні вироби з деснянського селища Смолянь, розкопаного П. М. Третьяковим.

Неподалік від згаданого поселення, яке дістало назву «Підсобне», відкрито селище Рябці II з підйомним матеріалом цієї ж культури. Крім кераміки і великої кількості печини, тут знайдено нуклеуси та кремій висотою 6,5 см і шириною 3,3 см зі слідами обробки, дуже схожий на антропоморфну (жіночу) статуетку без голови (рис. 2, 6—8).

Поселення Юрковщина I та Шумлай двошарові. На них поруч з пізньозарубинецькими знахідками багато матеріалів часу Київської Русі. Особливо цікаве друге, розташоване за 1 км від залізничної станції Шумлай (азимут 80°), на невеликому підвищенні, яке з півдня і півночі обмежується руслами двох пересохлих річок. На сході, де вони

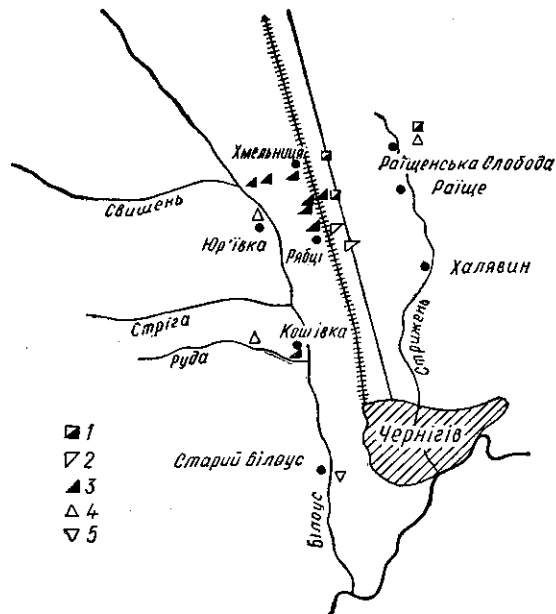

Рис. 1. Схематичний план розташування пам'яток, відкритих у 1974 р. в басейнах річок Білоус і Стрижень:

1 — двошарові пам'ятки; 2 — поселення пізньозарубинецької культури; 3 — поселення Київської Русі; 4 — поселення скіфського періоду; 5 — поселення епохи бронзи.

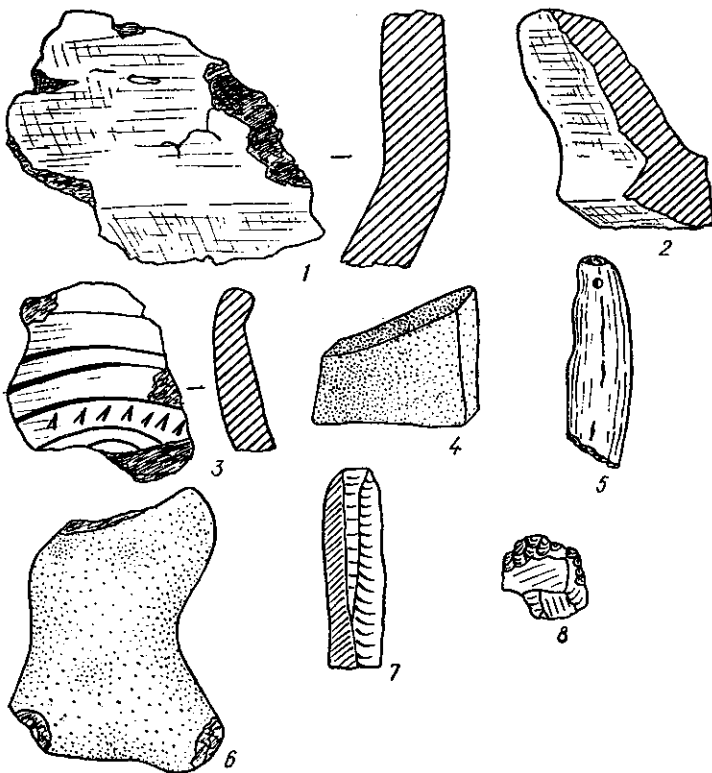

Рис. 2. Знахідки речей з поселень в басейнах річок Білоус і Стрижень.

зливалися, утворився півострів довжиною близько 1 км. Поселення перерізане навпіл асфальтованим шосе Чернігів—Гомель. Площа, на якій трапилися знахідки,—900××350 м. На захід від шосе виявлено поруч з керамікою Київської Русі багато фрагментів пізньозарубинецьких посудин. Але останніх зовсім немає на схід від шосе. Тут на полі зібрано численний матеріал часів Київської Русі у вигляді кераміки, печини та шматків шиферу. Є також великий фрагмент верхнього каменя від жорна, виготовленого з шиферу (діаметр 50 см). Як показала зачистка стіни траншеї, товщина культурного шару на території поселення — 1 м.

Інша пам'ятка Київської Русі — в урочищі Селище, на березі струмка Хмельниця, близька за розмірами до поселення Шумлай. Привертає увагу знайдена тут велика кількість криці й шлаку.

До цього ж часу належать і відкриті під час розвідки поселення Кошівка, Рябці I, Талашів I, Талашів II, Ланок I, Ланок II, Юрковщина II, які мають невеликі або середні розміри. Знайдена на них кераміка виготовлена на повільному і швидкому гончарському кругах. Вона здебільшого біла, добре випалена, з простими і профільованими вінцями, неорнаментована або з орнаментом — лінійним, хвилястим і виконаним за допомогою штампю.

Серед знахідок є також шифер і криця, скло, уламки брусків (рис. 2, 4), амулет з ікла звіра (рис. 2, 5), кістки людей і тварин.

Поруч з вже відомою археологічною пам'яткою Високий Груд, розташованою поблизу с. Старий Білоус у нижній течії р. Білоус, виявлено на зораному вперше лузі поселення культури багатоваликової кераміки епохи бронзи з фрагментами посуду і крем'яними знаряддями праці. Тут також знайдено крем'яні вироби епохи мезоліту.

Розвідки в басейнах рік Білоус і Стрижень, організовані Чернігівською археологічною секцією, тривають.